

IRENA TARANTA
Muzeum Podlaskie w Białymstoku

Cerkiew pw. Zmartwychwstania w Supraślu w świetle badań archeologicznych

Słowa kluczowe: monaster w Supraślu, cerkiew Zmartwychwstania w Supraślu, katakumby w Supraślu

Key words: monastery in Supraśl, Orthodox Church of the Resurrection in Supraśl, catacombs in Supraśl

Monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy w Supraślu (il. 1) to *genius loci* regionu, unikatowe dzieło architektury sakralnej – pomnik historii, zabytek o wartościach symbolicznych i artystycznych, ale również dokument czasu – palimpsest. Bogata spuścizna duchowa i materialna istniejącego ponad pół tysiąca lat klasztoru, oryginalna architektura głównej cerkwi, łącząca styl gotycki oraz rozplanowanie i harmonię świątyni bizantyjsko-ruskiej, sprawia, że jest on obiektem wyjątkowym w architektoniczno-kulturowym krajobrazie kraju. Historia powstania, rozplanowanie i rozwój przestrzenny monasteru jest od ponad 100 lat przedmiotem zainteresowań badaczy – architektów, historyków sztuki, historyków oraz archeologów. Celem artykułu jest interpretacja wyników badań archeologicznych prowadzonych na terenie ruin i katakumb cerkwi pw. Zmartwychwstania w 1984 r. przez Zdzisława Skroka i Tomasza Wildego (il. 2) w sposób interdyscyplinarny poprzez zintegrowaną analizę źródeł archeologicznych, pisanych i kartograficznych oraz wieloaspektowe poznawanie historii i dziedzictwa kulturowego obiektu, będącego zarazem wyjątkowym i złożonym stanowiskiem archeologicznym. Cerkiew pw. Zmartwychwstania w Supraślu oraz cmentarz przy katakumbach były tematem wystąpienia na konferencji „Przebudzenie zabytków. Ochrona zabytków województwa podlaskiego – problemy, metody, wyzwania”, zorganizowanej przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w dniu 12 kwietnia 2024 r.

ŹRÓDŁA PISANE

Początki ośrodka monastycznego w Supraślu są związane z Aleksandrem Chodkiewiczem, wojewodą nowogródzkim i marszałkiem Wielkiego Księstwa Litewskiego. W 1498 r. sprowadził on mnichów z Ławry Kijowsko-Pieczerskiej i ufundował prawosławny monaster w Gródku¹, który w świetle analizy dokumentów historycznych, przeprowadzonej przez Antoniego Mironowicza, został przeniesiony nie wcześniej niż w 1508 r. na uroczysko Suchy Hrud nad Supraślą². Zakonnicy pragnęli realizować ideał życia cenobitycznego, ale jednocześnie żyć w odosobnieniu, kierując się w organizacji życia wewnętrznego regułami świętego Bazylego Wielkiego³. Reguły świętego biskupa Kapadocji są wykładnią najdoskonalszego modelu życia monastycznego, którymi do dnia dzisiejszego kierują się wspólnoty Cerkwi prawosławnej⁴.

Rozplanowanie przestrzenne monasteru na planie czworoboku z umieszczoną pośrodku główną świątynią (il. 1) nawiązywało do wzorców wspólnot klasztornych na terenach Cesarstwa Wschodniorzymskiego i Rusi. Dominantą monasteru jest położona centralnie cerkiew pw. Zwiastowania otoczona przez cerkiew pw. św. Jana Ewangelisty, budynki klasztorne i ogrody. Pierwszą świątynią była usytuowana najprawdopodobniej w północno-wschodniej części obecnego założenia drewniana cerkiew pw. św. Jana Ewangelisty, która spłonęła po uderzeniu pioruna w roku 1545⁵. W 1509 r. pierwszy ihumen wspólnoty Pafnucy Sieheń uzyskał pozwolenie na wybudowanie murowanej cerkwi pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy⁶. W latach 1545–1557 powstały pałac archimandrytów oraz trapeza (refektarz) przy cerkwi Zwiastowania⁷. W południowej części monasteru, w ogrodach zbudowano trzecią świątynię, w której podziemiach znajdował się najstarszy cmentarz klasztorny z dostatecznie obszernymi katakumbami wymurowanymi w pierwszej połowie XVI w.⁸ Katakumby powstały w okresie po 1516 r., a przed wzniesieniem nad nimi cerkwi pw. Zmartwychwstania, którą uroczyste konsekrowano 30 października 1533 r.⁹ W 1545 r. za czasów archimandryty Sergiusza Kimbara zawarto kontrakt z muratorem wileńskim – Mikołajem Wasilewiczem Koszkinem – na wykonanie prac budowlanych, remontowych oraz innych inwestycji na terenie monasteru, m.in. bliżej nieokreślonych prac murarskich przy świątyni Zmartwychwstania Chrystusa, które ukończono w 1557 r.¹⁰ „W katakumbach, w trzypiętrowych niszach były 132 miejsca, do połowy obecnego [XIX] stulecia grzebano zmarłych archimandrytów i braci klasztornych, a także dobrodziejów klasztoru”¹¹.

Podstawową wiedzę na temat architektury świątyni Zmartwychwstania dają opisy zawarte w inwentarzach. Z inwentarza cerkwi i klasztoru supraskiego sporządzonego w 1764 r. na wniosek katolickiego metropolity Teodozego Wołodkowicza pochodzi następujący opis: „W ogrodzie przed oknami opackich komnat znajdują się katakumby murowane, gdzie chowają ciała zmarłych mnichów. Nad nimi kaplica zbudowana z muru pruskiego z kopułą pokrytą białą blachą. Wezwanie kaplicy – Zmartwychwstanie Pana. Kaplica była zrujnowana, pozbawiona też okien, prawie się rozwalala”¹². Mur pruski oznaczał szkieletową drewnianą konstrukcję ścian wypełnioną ceglami¹³. W „Inwentarzu klasztoru supraskiego – bu-

1. Supraśl, woj. podlaskie. Monaster z dominantą założenia – cerkwią pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy. Widok z lotu ptaka od strony wschodniej. Fot. J. Rajecki, 2021
Supraśl, Podlaskie Voivodeship. The monastery with its dominant feature – the Orthodox Church of the Annunciation of the Most Holy Theotokos. Aerial view from the east.
Photo by J. Rajecki, 2021

dynków i wyposażenia, m.in. cerkwi Zwiastowania Najświętszej Marii Panny i jej skarbcza, pałacu opatów wraz z biblioteką oraz zabudowań gospodarczych”, spisany 10 grudnia 1829 r. w Supraślu, sporządzonym przez opata supraskiego Leona Jaworowskiego¹⁴, znajduje się następujący opis:

Wyszedszy z domu ogrodniczego, przez drzwi do sadu, po lewey stronie Katakumby w kształcie sklepu murowane, mające długości zewnętrzney łokci 32, szerokości łokci 13½. Do nich od Zachodu Drzwi podwoyne na zawiasach i krukach z zasuwką żelazną. Nad niemi galeryyka drewniana zupełnie stara. Za temi Drzwiami minąwszy trepów Drewnianych 12. Korytarz poprzeczny, zawierający długości łokci 29 szerokości łokci 5, w ścianach tego Korytarza po obydwóch stronach Pieczary do chowania umarłych Księży. Tło korytarza Kamieniem drobnym brukowane, Sklepienie ceglane, w końcach onego z południa i północy po iednym iest okienku bez szkła z kratami żelaznemi. Trumna czerwono malowana do wynoszenia umarłych Księży. Nad Katakumbami Kaplica okrągła koło wiązania drewnianego Deskami obita, z kopułką drewnianą, na której Krzyż, także drewniany blachą żeścianą obity, Kruchta tej Kaplicy murowana z gankiem także murowanym, którego trepy drewniane zupełnie zróynowane Weyście do Kruchty przez Drzwi podwoyne na potrównych zawiasach francuskich, na przeciw tych drzwi drugie podwoyne z podobnemiz zawiasami i zasuwką żelazną. W ścianie Zachodniej okno niewielkie

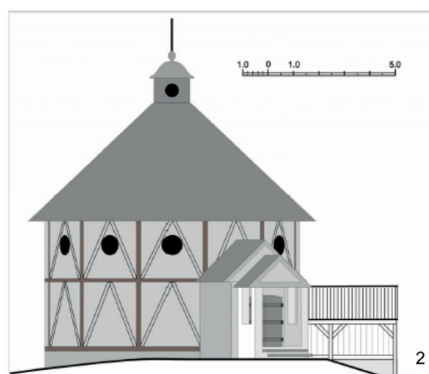
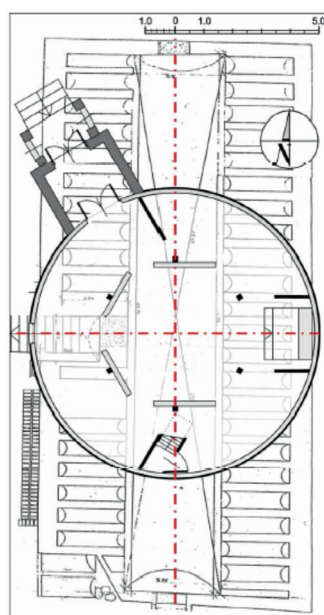
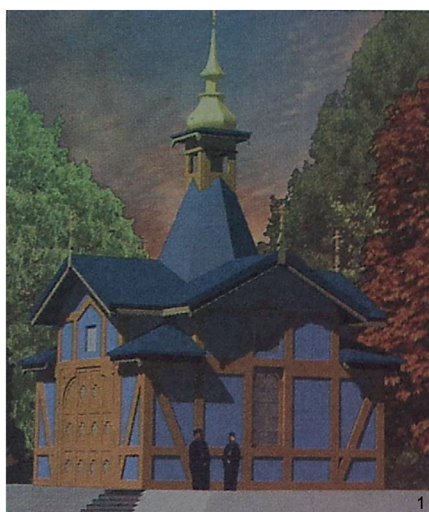

2. Supraśl, niezachowana cerkiew pw. Zmartwychwstania, katakumby. 1-3 relikty sklepienia, fot. Z. Skrok, T. Wilde, 1984; 4 – zadaszone i zabezpieczone ruiny katakumb. Fot. I. Taranta, 2023
Supraśl, the now-lost The Orthodox Church of the Resurrection, catacombs. 1-3 remnants of the vaulting, photo: Z. Skrok, T. Wilde, 1984; 4 – roofed and secured ruins of the catacombs.

Photo by I. Taranta, 2023

okrągłe w olów oprawne, naprzeciw którego dwa filary z balaskami toczonymi, w kształcie Drzwi do Kaplicy, przy ścianie wschodniej Kaplicy Ołtarz, którego Mensa Drewniana, przed nią dwa stopnie Ołtarzowe także drewniane. Na Mensie Krzyż z podstawką snickerskiej roboty malowaną i nieco wyzłacaną, z Pasyjką drewnianą. Nad Mensą przy ścianie Obraz Zmartwychwstania Pana Jezusa na płótnie malowany, w ramach malowanych, wysokości łokci 4 szerokości łokci $2\frac{1}{2}$. Przy nim dwa stare Relikwiarzyki papierowe. Okien w tej Kaplicy małych okrągłych w olów oprawnych 4. Po prawej stronie Komórka, w kształcie Zakrystyi, [z] podobnem iż wyżej opisanymi filarami i balaskami od kaplicy oddzielona. W niej od południa Drzwi na Zawiasach i Krukach żelaznych, prowadzące na poddasze. Po lewej stronie druga Zakrystya zupełnie pierwszy podobna. W tych Komórkach po trzy małe okienka w olów oprawne. Podłoga i Sufit Kaplicy i Komórek tarciczne. W Kaplicy katederek, miejscowych stolarskiej roboty 2. Dach Katakumb i Kaplicy gąkami kryty¹⁵.

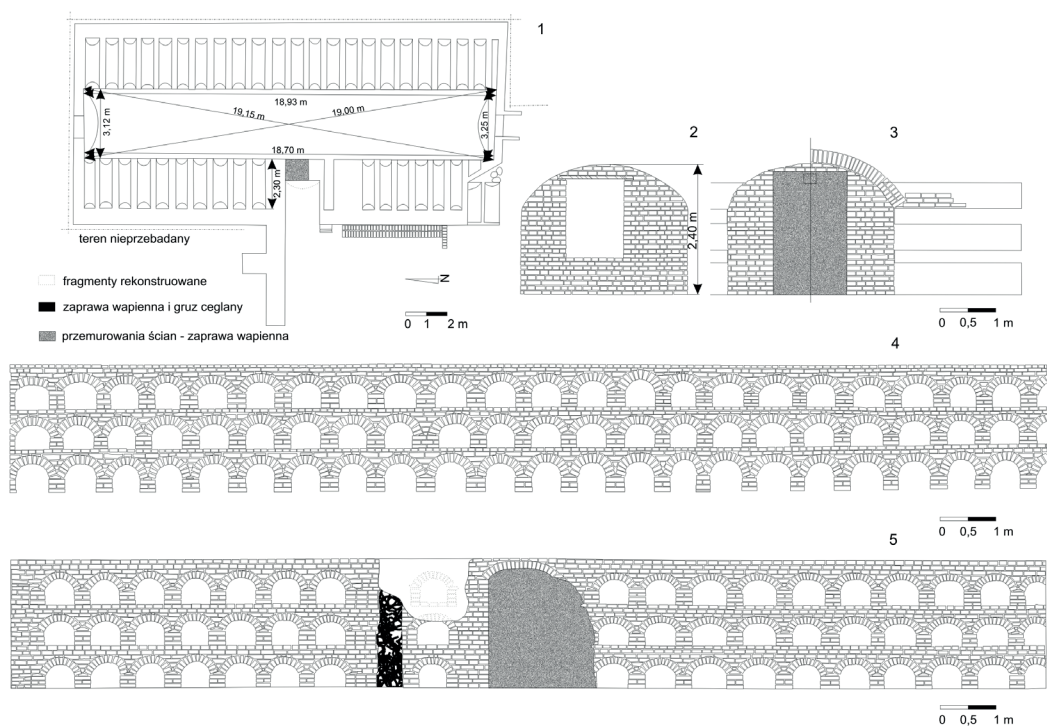
W Inwentarzu z 1829 r. znajduje się opis konstrukcji kaplicy okrągłej koło wiązania drewnianego deskami obitej, nie drewnianej jak w odniesieniu do ko-

3. Supraśl, cerkiew pw. Zmartwychwstania Pańskiego, rekonstrukcje i wizualizacje. 1 – opracowanie J. Kaczyński, 2003, źródło: K. Kulesza, *Próba rekonstrukcji wizualnej kaplicy pw. Zmartwychwstania Chrystusa w Supraślu*, [w:] *Dzieje opactwa supraskiego*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Rzym-Lublin-Mińsk 2015, s. 356; 2 – widok elewacji północnej kaplicy, z widoczną kruchtą i gankiem oraz galerijką nad wejściem do katakumb, oprac. K. Kulesza, źródło: K. Kulesza, *Próba rekonstrukcji...*, s. 383; 3 – wielkość rzutu kaplicy oraz jej usytuowanie nad katakumbami (na bazie rzutu krypty z opracowania archeologicznego z 1984 r. Z. Skroka i T. Wildego), źródło: K. Kulesza, *Próba rekonstrukcji...*, s. 371

Supraśl, the Orthodox Church of the Resurrection, reconstructions and visualisations.

1 – reconstruction by J. Kaczyński, 2003, source: K. Kulesza, *An Attempt at a Visual Reconstruction of the Chapel of the Resurrection of Christ in Supraśl*, [in:] *The History of the Supraśl Abbey*, ed. R. Dobrowolski, M. Zemło, Rome-Lublin-Minsk 2015, p. 356; 2 – view of the northern elevation of the chapel, with a visible porch and gallery above the entrance to the catacombs, reconstruction by K. Kulesza, source: K. Kulesza, *An Attempt at a Visual Reconstruction...*, p. 383; 3 – dimensions of the chapel's layout and its positioning above the catacombs (based on the layout of the crypt from the 1984 archaeological survey by Z. Skrok and T. Wilde), source: K. Kulesza, *An Attempt at a Visual Reconstruction...*, p. 371

4. Supraśl, cerkiew pw. Zmartwychwstania Pańskiego, katakumby, dokumentacja archeologiczno-architektoniczna. 1 – rzut; 2 – lico ściany południowej; 3 – przekrój i lico ściany północnej; 4 – lico ściany wschodniej; 5 – lico ściany zachodniej. Rys. T. Wilde, 1984

Supraśl, the Orthodox Church of the Resurrection, catacombs, archaeological and architectural documentation. 1 – layout; 2 – face of the southern wall; 3 – cross-section and face of the northern wall; 4 – face of the eastern wall; 5 – face of the western wall. Drawing: T. Wilde, 1984

pułki i krzyża, co można interpretować jako działania naprawcze wiązania drewnianego konstrukcji muru pruskiego, zwłaszcza że w świetle Inwentarza z 1764 r. kaplica była „zrujnowana, prawie się rozwalala”. Ponadto znajduje się tutaj nowa informacja o murowanych obiektach – kruchcie i ganku, co wskazuje, iż powstały one po 1764 r. Ze źródeł pisanych wynika, że w świątyni przeprowadzono prace naprawcze i modernizacyjne w okresie między 1764 a 1829 r. Inwentarz z 1829 r. wymienia dwa obiekty nad katakumbami: galerijkę drewnianą i okrągłą kaplicę oraz dwa dachy: katakumb i kaplicy. Nad częścią katakumb, najprawdopodobniej północną, znajdowała się galerijka drewniana („galerya – ganek okryty tak w domach, iako i w fortyfikacyi”¹⁶).

W świetle monografii monasteru spisanej przez archimandrytę Nikołaja Dałmatowa cerkiew pw. Zmartwychwstania została rozebrana w latach pięćdziesiątych XIX w. za czasów Wincentego Żurowskiego¹⁷, przebywającego w Supraślu w 1845 r. i będącego archimandrytą suparskim w latach 1859–1876¹⁸. Na planie suparskiego monasteru w Supraślu z 1845 r. cerkiew Zmartwychwstania nie zosta-

5. Supraśl, katakumby. 1 – widok na ścianę zachodnią; 2 – sklepienie – szew; 3 – ściana północna; 4 – ściana południowa; 5 – ściana wschodnia; 6 – ściana zachodnia. Fot. Z. Skrok, T. Wilde

Supraśl, catacombs. 1 – view of the western wall; 2 – vault – seam; 3 – northern wall; 4 – southern wall; 5 – eastern wall; 6 – western wall. Photo by Z. Skrok, T. Wilde

1

2

3

4

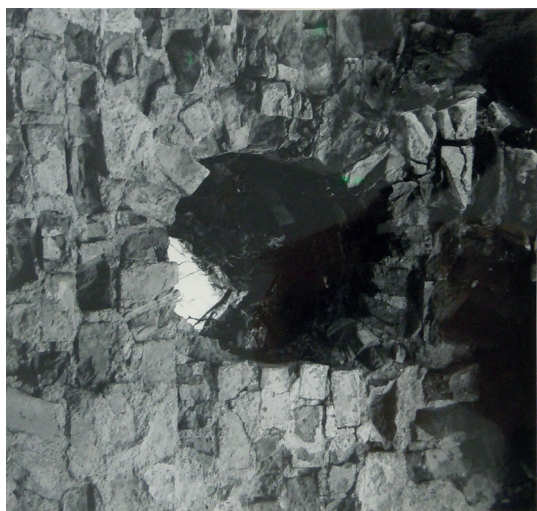
5

6

ła zaznaczona¹⁹, co oznacza, iż została rozebrana lub była w złym stanie technicznym i przeznaczona do rozbiórki. Zdaniem innych badaczy nastąpiło to w 1875 r.²⁰

Na podstawie dostępnych informacji i analizy obiektów sakralnych z Podlasia i terenów sąsiednich architekt Janusz Kaczyński opracował wizualizację hipotetycznej rekonstrukcji cerkwi Zmartwychwstania na planie prostokąta, wzniesioną z muru pruskiego, z dwoma pomieszczeniami bocznymi i kruchtą (il. 3.1)²¹. Zdaniem architekta Krzysztofa Kuleszy najpełniejsza informacja o kształcie przestrzennym kaplicy Zmartwychwstania pochodzi z inwentarza sporządzonego w 1829 r. przez biskupa Leona Jaworowskiego. W inwentarzu zawarta jest informacja, że nad katakumbami znajdowała się okrągła kaplica drewniana, z murowaną kruchtą i gankiem (il. 3.2–3.3). Na jej podstawie K. Kulesza uznał, że obiekt był rotundą²².

6. Supraśl, katakumby, otwór wentylacyjny w ścianie wschodniej. Fot. Z. Skrok, T. Wilde
 Supraśl, catacombs, ventilation opening in the eastern wall. Photo by Z. Skrok, T. Wilde

ŹRÓDŁA ARCHEOLOGICZNE

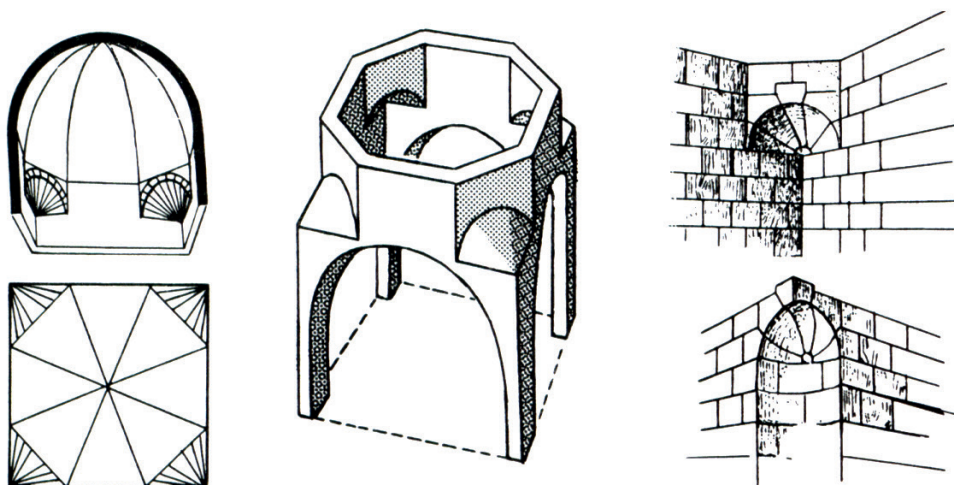
W 1984 r. Z. Skrok i T. Wilde prowadzili badania archeologiczne i prace inwentaryzatorskie na terenie katakumb i cerkwi pw. Zmartwychwstania²³. Ponad 50% sklepienia krypty zostało zniszczone i zwalone do wewnątrz w wyniku niszczyielskiej działalności miejscowej ludności w okresie powojennym²⁴. Po sukcesywnym oczyszczeniu wnętrza krypty z gruzu i ziemi, w której znajdowały się liczne kości ludzkie, przystąpiono do badań przesklepionych nisz grobowych, zlokalizowanych po obu stronach (wschodniej i zachodniej) centralnie umieszczonego korytarza (il. 4)²⁵. Katakumby zostały wzniesione na planie prostokąta, usytuowanego dłuższym bokiem na osi N-S (il. 4). Wymiary zewnętrzne katakumb wynosiły 19,6 × 9,05 m; nisze miały następujące wymiary zewnętrzne: długość 2,30 m i szerokość 0,50–0,60 m, usytuowane w trzech poziomach (il. 4). W ścianie wschodniej było 69 nisz (23 rzędy), w zachodniej 54 (18 rzędów) i otwór drzwiowy²⁶ umieszczony pośrodku i wtórnie przebity (il. 4–5). Podziemna nekropolia została wymurowana z cegły łączonej zaprawą wapienną, których warstwy licowe w ścianie północnej miały wiązanie blokowe, zwane kowadełkowym, w południowej blokowe (do wysokości otworu okiennego) i nieregularne (powyżej otworu okiennego) (il. 4)²⁷. W ścianie południowej znajdował się otwór okienny (il. 4.2, 5.4), w ścianie wschodniej znajdował się otwór wentylacyjny (il. 6), który zapewniał wentylację i zapobiegał pojawieniu się pleśni, grzybów i stęchlizny. Zdaniem badaczy katakumby były pierwotnie mniej więcej o połowę mniejsze, a później nastąpiła ich rozbudowa w kierunku południowym²⁸. Część północna była starsza i miała posadzkę ułożoną z polnych nieobrobionych kamieni (il. 5.1; 5.3), natomiast w dobudowanej części południowej (il. 5.4) zalegały warstwy tłuczonej cegły posypane żółtym piaskiem, układane kilkakrotnie o łącznej grubości około 0,50 m; poniżej znajdowała się stalowoszara, gliniasta warstwa calcowa²⁹. Materiały, z których wykonano podłogę lub podkład w południowej części katakumb, stosowano

jako izolację przed wilgocią³⁰. Pierwotnie cała podłoga była wyłożona kamieniem polnym, jak podaje Inwentarz z 1829 r., a w kolejnym stuleciu kamienna część jej struktury – łatwo dostępny i pożądaný obok cegły materiał budowlany – była „pozyskiwana” przez miejscową ludność do czasu zniszczenia i zawalenia się do wewnątrz sklepienia³¹.

Katakumby miały podziemne połączenie z klasztorem, czyli chodnik, służący jako droga do ewakuacji w czasie zagrożenia i przenoszenia zmarłych³². Prowadził do niego otwór drzwiowy w ścianie północnej, przesklepiony odcinkowo, później zamurowany całkowicie lub częściowo, w którym w górnej partii wykonano wtórnie otwór wentylacyjny (il. 4.3; 5.3). Wejście do katakumb znajdowało się również w ścianie zachodniej, w połowie jej długości (il. 4.5)³³. Przesklepiony łękiem otwór drzwiowy powstał wtórnie, najprawdopodobniej w drugiej połowie XVIII w., o czym świadczą zamurowane w jego pobliżu nisze oraz zamurowany całkowicie lub częściowo otwór drzwiowy w ścianie północnej, prowadzący do przejścia podziemnego. W opisie N. Dałmatowa były 132 nisze, a podczas badań odsłonięto 123. Pierwotnie w ścianie zachodniej było 21 rzędów w trzech poziomach, czyli 63 nisze, co z 69 niszami w ścianie wschodniej daje łącznie 132³⁴.

Biorąc pod uwagę identyczne wielkości cegieł z dolnych i górnych partii ścian z niszami i sklepień, regularny i ciągły układ nisz w ścianach wschodniej i zachodniej (przerwany w połowie w wyniku wtórnego wybicia otworu drzwiowego i zamurowania nisz), autorka artykułu uważa, że katakumby powstały w tym samym czasie podczas jednego procesu budowlanego w XVI w., który w świetle źródeł pisanych miał miejsce w latach 1517–1532³⁵.

Na zewnątrz katakumb, w części południowo-zachodniej zarejestrowano murek, ułożony dłuższym bokiem na osi N–S (il. 4.1). Zdaniem badaczy mógł być obudową wejścia do krypt, które istniało od strony zachodniej, bądź reliktem konstrukcji nośnej cerkwi pw. Zmartwychwstania³⁶. Prawdopodobnie jest on pozostałością fundamentowania murowanej kruchty z gankiem, prowadzącej do kaplicy. W świetle inwentarzy kaplica była wzniesiona w konstrukcji muru pruskiego, okrągła, natomiast katakumby, na których wzniesiono cerkiew, są na planie prostokąta z ukośnie ściętym południowo-zachodnim narożnikiem³⁷. Konstrukcja muru pruskiego jest mało praktyczna do budowy obiektów na planie koła, natomiast w pełni wykonalna i możliwa w odniesieniu do oktagonu (il. 7)³⁸. Przykładem może być m.in. kościół pw. Matki Bożej Gromnicznej w Cieszymowie Wielkim (il. 8), gm. Mikołajki Pomorskie, woj. pomorskie, wzniesiony na rzucie regularnego ośmiokąta w konstrukcji muru pruskiego. Cerkiew Zmartwychwstania wzniesiono w południowej części katakumb, o czym świadczą relikty fundamentów najprawdopodobniej murowanej kruchty od strony zachodniej, na planie czworoboku zbliżonego do kwadratu, na fundamentach katakumb, w których narożnikach znajdowały się cztery półstożkowe trompy (być może ścięty ukośnie południowo-zachodni narożnik jest jedną z tromp), zmieniające czworoboczną podstawę katakumb w ośmiobok w partii przyziemia, na którym umieszczono kopułę³⁹. Świątynie kopułowe i krzyżowo-kopułowe były bardzo rozpowszechnione w Cesarstwie Wschodniorzymskim i Rusi⁴⁰. Centralna kopuła suparskiej cerkwi Zwiastowania, wzniesionej w pierwszej połowie XVI w., spoczywa na ośmiobocznym tamburze

7. Kopuła na trompach. Czworoboczna podstawa przechodzi przez założone w narożnikach cztery półstożkowe trompy w ośmiobok, na nim półkulista kopuła lub ośmioboczne sklepienie klasztorne.

Po prawej u góry: trompa kątowa, po prawej u dołu: trompa na narożniku. Źródło: W. Koch, *Style w architekturze. Arcydzieła budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne*, przeł. W. Baraniewski i in., Warszawa 2013, s. 41

Dome on pendentives. A square base transitions into an octagon through four semi-conical pendentives set at the corners, with a hemispherical dome or an octagonal cloister vault above.

Top right: corner pendentive; bottom right: pendentive on the corner. Source: W. Koch, *Styles in Architecture. Masterpieces of European Architecture from Antiquity to the Present Day*, trans. W. Baraniewski et al., Warsaw 2013, p. 41

wspartym na zachodniej ścianie nawy i na trzech łukach przyporowych opartych na dwóch ośmiobocznych filarach. Liczba osiem ma znaczenie symboliczne i jest często stosowana w konstrukcji świątyń cmentarnych (np. Bielsk Podlaski, Drohiczyn). Ósmy dzień to następny dzień po szabacie – siódmym dniu tygodnia, w którym zmartwychwstał Jezus Chrystus. W prorocत्वach starotestamentowych po siedmiodniowym okresie tworzenia następuje dzień ósmy – czas wieczności, kiedy lew położy się obok jagnięcia i nie zje go (Księga Izajasza 11: 6-9⁴¹), raj. Symbolika cyfry 8 w tradycji chrześcijańskiej, wezwanie Zmartwychwstanie Pańskie i miejsce wiecznego spoczynku wiernych wpisywałyby się w materialną ośmioboczną strukturę architektury supraskiej świątyni⁴².

W trakcie badań katakumb nie natrafiono na ani jeden szkielet znajdujący się w niezaburzonym porządku anatomicznym. W świetle analizy antropologicznej wykonanej w 1984 r. przez Karola Piaseckiego, który zbadał znalezione wówczas czaszki, ustalono, że w katakumbach byli pochowani osobnicy płci męskiej, przeważnie w wieku *maturus* (4 osobnicy), w wieku *senilis* (3 osobników) i *adultus* (1 osobnik)⁴³. Ze źródeł pisanych wynika, że byli to zakonnicy i archimandryci; pochówki fundatorów monasteru i członków ich rodzin zostały przeniesione w 1644 r. do krypty cerkwi Zwiastowania⁴⁴.

8. Cieszymowo Wielkie, gm. Mikołajki Pomorskie. Kościół p.w. Matki Bożej Gromnicznej w Cieszymowie Wielkim z końca XVIII w., wzniesiony w konstrukcji muru pruskiego na planie regularnego ośmioboku. Źródło: <https://parafia-sw-anny.pl/kosciol-p-w-matki-bozej-gromnicznej-w-cieszymowie/> [dostęp: 19 VII 2024]

Cieszymowo Wielkie, Mikołajki Pomorskie Municipality. The Church of Our Lady of Candlemas in Cieszymowo Wielkie, dating from the late 18th century, built in a timber-framed construction on a regular octagonal plan. Source: <https://parafia-sw-anny.pl/kosciol-p-w-matki-bozej-gromnicznej-w-cieszymowie/> [accessed: 19 July 2024].

Niniejszy artykuł jest próbą usystematyzowania wyników badań archeologicznych prowadzonych przez Z. Skroka i T. Wildego na terenie ruin i katakumb cerkwi pw. Zmartwychwstania – niezmiernie ważnego, kluczowego do poznania historii regionu obiektu archeologicznego i historycznego. Nie należy traktować tych ustaleń jako końcowe, gdyż dalsze prace badawcze mogą przyczynić się do korekty wniosków i nowych interpretacji oraz posłużyć do głębszego zrozumienia historii budowy i chronologii świątyni.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Główne Akt Dawnych, dz. VIII, nr 18793, s. 8–14.

Далматовъ Н., *Супрасльскій Благовещенскій монастырь. Историко-статистическое описание*, Санкт-Петербург 1892.

Opracowania

Dobrowolski R., *Katakumby i cmentarze Supraśla*, Supraśl 1999.

Dobrowolski R., *Zwierzchnicy klasztoru suprańskiego 1500–1915*, [w:] I. Taranta, R. Dobrowolski, *Kafle suprańskie*, Supraśl–Białystok 2022.

- Dobrowolski R., Popławska M., *Plan Supraśla z 1845 r. (komunikat)*, [w:] *Małe miasta. Przestrzenie*, red. M. Zemło, Supraśl 2003.
- Koch W., *Style w architekturze. Arcydzieła budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne*, przeł. W. Baraniewski i in., Warszawa 2013.
- Kochanowski W. K., *Pobazyliński zespół architektoniczny w Supraślu, pow. Białystok*, „Rocznik Białostocki” 1963, t. 4.
- Kulesza K., *Próba rekonstrukcji wizualnej kaplicy pw. Zmartwychwstania Chrystusa w Supraślu*, [w:] *Dzieje opactwa supraskiego*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Rzym–Lublin–Mińsk 2015.
- Linde S. B., *Słownik języka polskiego*, t. 1, cz. 2, Warszawa 1808.
- Lorens B., *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*, Rzeszów 2014.
- Maroszek J., *Monografia miasta i gminy Supraśl*, Supraśl 2013.
- Mironowicz A., *Katakumby monasteru supraskiego*, „Elpis” 2022, t. 24.
- Mironowicz A., *Powstanie Ławry Supraskiej*, „Białostockie Teki Historyczne” 2012, t. 10.
- Piasecki K., *Analiza antropologiczna czaszek ludzkich pochodzących z krypty poklasztornej w Supraślu*, Warszawa 1984, mpis w Dziale Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku.
- Pietrow P., *Reguły św. Bazylego Wielkiego*, „Elpis” 2014, t. 16.
- Piłaszewicz Z., *Supraśl pow. i woj. Białystok, zespół poklasztorny O.O. Bazylianów /pałac Archimandrytów – budynki klasztorne/*, Białystok 1974, mpis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań–Warszawa 1989.
- Pokryszkin P.P., *Cerkiew Zwiastowania w monasterze supraskim*, [w:] *Freski supraskie. Relikty XVI-wiecznego malarstwa postbizantyjskiego w kolekcji Muzeum Ikon w Supraślu*, red. A. Ruta, Białystok 2019.
- Skrok Z., Wilde T., *Sprawozdanie z prac archeologiczno-inwentaryzatorskich krypty grzebalnej klasztoru pobazylińskiego w Supraślu*, 1984, mpis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku.
- Switkowski P., *Budowanie Wiejskie: Dziedzicom Dobr Y Possessorom toż wszystkim iakżkolwiek zwierchność po wsiach i miasteczkach maiącym Do Uwagi Y Praktyki Podane. Z Figurami*, Warszawa, Lwów 1782.
- Taranta I., *Monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy w Supraślu w świetle badań archeologicznych*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Archeologia” 2024, t. 24.

PRZYPISY

- ¹ P.P. Pokryszkin, *Cerkiew Zwiastowania w monasterze supraskim*, [w:] *Freski supraskie. Relikty XVI-wiecznego malarstwa postbizantyjskiego w kolekcji Muzeum Ikon w Supraślu*, red. A. Ruta, Białystok 2019, s. 101.
- ² A. Mironowicz, *Powstanie Ławry Supraskiej*, „Białostockie Teki Historyczne” 2012, t. 10, s. 15.
- ³ B. Lorens, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*, Rzeszów 2014, s. 7.
- ⁴ P. Pietrow, *Reguły św. Bazylego Wielkiego*, „Elpis” 2014, nr 16, s. 126.
- ⁵ Z. Piłaszewicz, *Supraśl pow. i woj. Białystok, zespół poklasztorny O.O. Bazylianów (pałac Archimandrytów – budynki klasztorne)*, Białystok 1974, s. 7, mpis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku.
- ⁶ Tamże.

- 7 Tamże, s. 8–9.
- 8 Н. Далматовъ, *Супрасльскій Благовещенскій монастирь. Историко-статистическое описание*, Санкт-Петербург 1892, s. 569–570.
- 9 Archiwum Główne Akt Dawnych, dz. VIII, nr 18793, s. 8–14, za: A. Mironowicz, *Katakumby monasteru supraskiego*, „Elpis” 2022, nr 24, s. 42.
- 10 A. Mironowicz, *Katakumby...*, s. 42.
- 11 Н. Далматовъ, *Супрасльскій...*, s. 569–570.
- 12 Tamże, s. 265, 569–670; W.K. Kochanowski, *Pobazyliński zespół architektoniczny w Supraślu, pow. Białystok*, „Rocznik Białostocki” 1963, t. 4, s. 392; J. Maroszek, *Monografia miasta i gminy Supraśl*, Supraśl 2013, s. 179; A. Mironowicz, *Katakumby...*, s. 43.
- 13 P. Switkowski, *Budowanie Wieyskie: Dziedzicom Dobr Y Possessorom toż wszystkim iakążkolwiek zwierchność po wsiach i miasteczkach maiącym Do Uwagi Y Praktyki Podane. Z Figurami*, Warszawa–Lwów 1782, s. 144.
- 14 J. Maroszek, *Monografia...*, s. 429.
- 15 Tamże, s. 539–540.
- 16 S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1, cz. 2, Warszawa 1808, s. 675.
- 17 Н. Далматовъ, *Супрасльскій...*, s. 3–4; P.P. Pokryszkin, *Cerkiew...*, s. 113.
- 18 R. Dobrowolski, *Zwierchnicy klasztoru supraskiego 1500–1915*, [w:] I. Taranta, R. Dobrowolski, *Kaflę supraskie*, Supraśl–Białystok 2022, s. 160, 168.
- 19 R. Dobrowolski, M. Popławska, *Plan Supraśla z 1845 r. (komunikat)*, [w:] *Małe miasta. Przestrzenie*, red. M. Zemło, Supraśl 2003, s. 51–54.
- 20 R. Dobrowolski, *Katakumby i cmentarze Supraśla*, Supraśl 1999, za: A. Mironowicz, *Katakumby...*, s. 44.
- 21 K. Kulesza, *Próba rekonstrukcji wizualnej kaplicy pw. Zmartwychwstania Chrystusa w Supraślu*, [w:] *Dzieje opactwa supraskiego*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Rzym–Lublin–Mińsk 2015, s. 356.
- 22 Tamże, s. 357.
- 23 Z. Skrok, T. Wilde, *Sprawozdanie z prac archeologiczno-inwentaryzatorskich krypty grzebalnej klasztoru pobazylińskiego w Supraślu*, 1984, mpis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku.
- 24 Tamże.
- 25 Tamże.
- 26 Tamże.
- 27 I. Taranta, *Monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy w Supraślu w świetle badań archeologicznych*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Archeologia” 2024, t. 24, s. 230–232.
- 28 Z. Skrok, T. Wilde, *Sprawozdanie...*
- 29 Tamże.
- 30 P. Switkowski, *Budowanie...*, s. 154.
- 31 I. Taranta, *Monaster...*
- 32 Z. Skrok, T. Wilde, *Sprawozdanie...*
- 33 Tamże.
- 34 I. Taranta, *Monaster...*
- 35 Tamże.
- 36 Z. Skrok, T. Wilde, *Sprawozdanie...*
- 37 I. Taranta, *Monaster...*
- 38 Tamże.
- 39 Tamże.
- 40 W. Koch, *Style w architekturze. Arcydzieła budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne*, przeł. W. Baraniewski i in., Warszawa 2013, s. 41.
- 41 *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań–Warszawa 1989.
- 42 I. Taranta, *Monaster...*
- 43 K. Piasecki, *Analiza antropologiczna czaszek ludzkich pochodzących z krypty poklasztornej w Supraślu*, Warszawa 1984, mpis w Dziale Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku.
- 44 A. Mironowicz, *Katakumby...*, s. 42.

ORTHODOX CHURCH OF RESURRECTION IN SUPRAŚŁ IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH

The orthodox monastery of the Annunciation in Supraśl is the genius loci of the region, a unique artwork of sacral architecture, a monument of history with symbolical and artistic value, but also a document of time – palimpsest. History of monastery's building, spatial layout and planning has been the subject which arise interesting through researchers – architects, art historians, historians and archaeologists for over 100 years. The aim of the paper is the interpretation of the results of archaeological researches conducted in the area of the ruins and catacombs of the Orthodox church of the Resurrection in 1984 by Z. Skrok and T. Wilde in the interdisciplinary way through an integrated analysis of archaeological, historical and cartographic sources. These researches gave new data about the construction and rebuilding of the temple of Resurrection. The documentation and inventory works of the ruins and catacombs of the Orthodox Church are valuable due to the irreversible destruction and degradation of the monument until it was roofed and secured. This paper is an attempt to present the archaeological researches which results are important to discover and broaden knowledge about history of the building of the third Orthodox Church in the monastery complex of the Annunciation in Supraśl.